

VOTA PRO SALUTE IMPERATORIS. MANIFESTĂRI INDIVIDUALE ALE LOIALITĂȚII POLITICE LA APULUM

*Maria-Adriana Airinei**

* Universitatea “Alexandru Ioan Cuza”, Iași; mariaadrianaairinei@yahoo.com

Abstract. The epigraphic sources give special details that any other evidence don't offer, albeit they do not represent a complete record of information. As for the social aspect, the inscriptions are public acts, whose purpose headed for public consumption. As well, the inscriptions don't have to be considered only as texts on material. Such an approach loses the contact with the social environment. The votive monument is not a sacrifice, but reminds the religious ceremony paid for a divinity. The present work is intended to detect at Apulum the way of manifestation of what finds voice under the votive inscriptions raised *pro salute Augusti / Imperatoris / Domini nostri*. These votive dedications are expressions of salutary ideology or simple expressions of political loyalty in roman world. The votive and honorific inscriptions containing this formula have an official character. In the urban center of Apulum some of these types of epigraphs mirror the personalization of political loyalty. The political loyalty is adapted to personal and social realities of the provincials. Although *pro salute imperatoris* dedications are expressions of political loyalty, these don't follow, every time, a supralocal or supraprovincial pattern. In the space of Apulum city the salutary ideology, in some cases, dresses the shape which the apulens public recommends.

Keywords: *pro salute imperatoris*, official, loyalty, personalization, social.

1. Introducere

Pentru a sublinia utilitatea istorică a inscripțiilor îl voi cita pe Lawrence Keppie: “*inscriptions cover a wide, though by no means complete, socio-economic spectrum of the community, bringing before us a vast number of people who have no place as individuals in the pages of the Roman historians. Above all they provide an enormous reservoir of incidental information on the world of the Romans and the organization of their empire*”¹. Sursele epigrafice oferă detalii speciale pe care orice alte dovezi nu le oferă², deși ele nu reprezintă o înregistrare completă de informații³. Cât privește aspectul social pe care acestea îl presupun, inscripțiile sunt acte publice, a căror scop se îndreaptă spre consumul public⁴. Obiceiul epigrafic al ridicării de inscripții avea și rolul de informare și de creștere a prestigiului social al donatorului

¹ Keppie, 1991, p. 9.

² *Ibidem*, p.134.

³ *Ibidem*, p.131.

⁴ *Ibidem*, p. 10; Spickermann, 2015, p. 412.

în comunitatea sa. De asemenea, inscripțiile nu trebuie considerate doar ca simple texte inscripționate pe un material. O astfel de abordare pierde noțiunea interacționării lor cu mediul social⁵.

Din cadrul inscripțiilor, monumentul votiv nu are scopul să servească ca ofrandă, ci să amintească despre ceremonia religioasă în sine⁶. Astfel că inscripția votivă se prezintă ca o secvență din cadrul filmului ceremonios și social desfășurat într-un anumit timp și într-un anumit spațiu al antichității mediteraneene greco-romane.

Prin lucrarea prezentă se intenționează surprinderea la Apulum a modului de manifestare a ceea ce găsește glas sub forma inscripțiilor votive închinată *pro salute Augusti / Imperatoris / Domini nostri*.

Apulum a fost un important centru militar, economic și administrativ roman al Daciei, situat pe malul Mureșului, la vărsarea râului Ampoi⁷. Aici și-a avut sediul *legio XIII Gemina* de la cucerirea romană (106) până la retragerea aureliană (271). Orașul s-a bucurat de o dezvoltare deosebită și asta datorită faptului că aici își avea sediul guvernatorul Daciei Superior (după 118–119 dHr) și cel al Daciei Apulensis (de la 124 dHr), ca și guvernatorul general *legatus Augusti pro praetore III Daciae* (începând cu anul 168 dHr)⁸.

Inscripțiile votive, care conțin formula *pro salute imperatoris*, fie că sunt obiectul ideologiei salutare⁹, fie că sunt simple expresii ale loialității politice¹⁰, îmbracă haina politicului. Sunt expresii ale recunoașterii, respectării și promovării împăratului și a statului roman. În articolul de față se urmărește dezvăluirea modului în care membrii elitei locale au înțeles și au practicat aceste expresii ale politicului.

2. Sursele epigrafice

Inscripțiile alese spre analiză sunt dedicațiile votive care comemorează anumite acțiuni personale și sociale și care sunt subscrise *pro salute imperatoris*¹¹. De asemenea, dedicanții¹² acestor epigrafe votive sunt elemente ale universului local. La prima vedere, aceste dedicații se afișează ca modele ale introducerii oficialului în universul personal și social al dedicantului. Mai jos este reprezentat, prin intermediul unui tabel, conținutul inscripțiilor votive analizate în prezenta lucrare.

⁵ Cooley, 2012, p. 225.

⁶ Zinser, 1990, p. 454-456 (*apud* Spickermann, 2015, p. 412).

⁷ Crișan, 1982, p. 70.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Moralee, 2004, p. 96.

¹⁰ Nemeti, 2015, p. 252.

¹¹ Cooley, 2012, p. 156.

¹² Cei doi *Augustales* atestați au fost excluși din această analiză deoarece fac obiectul de studiu al unei altei lucrări.

DIVINITATE	DEDICANT		MOTIVUL DEDICAȚIE
	NUME	FUNCȚIE	
Iovi Optimo Maximo Sabasio	Lucius Aurelius Marcianus	aedilicius	pro salute Imperatoris Caesaris Marci Aurelii Antonini Pii Felicis Augusti et Iuliae Augustae matris Augusti a deo iussus fecit ¹³
Matris deum Magnae sanctum	Titus Flavius Longinus et Claudia Candida coniux et Flavi Longinus Clementina Marcellina filii	veteranus ex decurione alae II Pannoniorum decurio coloniae Daciae decurio municipii Napocae decurio kanabensium legionis XIII Geminae	pro salute Augusti ex imperio pecunia sua fecerunt locus datus decreto decurionum ¹⁴
Iovi Optimo Maximo Dolicheno	Aelius Valentinus	veteranus sacerdos	pro salute Imperatoris templum impendio suo restituit ¹⁵
Iovi Optimo Maximo	Tiberius Iulius Bubalus	ex decuria XI	pro salute Imperatoris et collegii fabrum ¹⁶

Deși motivația primară apare ca fiind *pro salute imperatoris*, aceasta este alta, de natură personală (*a deo iussus fecit*) și socială, civică sau politică (*templum impendio suo restituit, pecunia sua fecerunt locus datus decreto decurionum*). Prin urmare, membrii universului local apulens răspund politicului într-o formă personalizată, care reflectă comunicarea dintre statul roman și localnicii apulenși. Astfel, facem referire la *vota extraordinaria pro salute imperatoris* nu doar ca formă de definire a ocazionalității loialității politice, ci și ca rezultat al adaptării politicului la realitățile personale și sociale ale persoanei care face dedicația.

3. *Vota pro salute imperatoris*. Semnificație

Potrivit lui Jason Moralee, *vota pro salute imperatoris* este expresia unei ideologii, cea salutară. Aceasta a apărut în timpul Republicii târzii în urma fuziunii între cultul roman al lui *Salus Publica* și obiceiul elenistic al venerării salvatorilor (*sôtêres*)¹⁷. În timpul celor 40 de ani de guvernare, Augustus a introdus gradual ideea

¹³ IDR, III/5, 1, p. 175-176: 225.

¹⁴ *Ibidem*, p. 199-201: 253.

¹⁵ *Ibidem*, p. 168: 217.

¹⁶ *Ibidem*, p. 114-115: 147.

¹⁷ Moralee, 2004, p. 17.

potrivit căreia împăratul era salvatorul Romei ca ideologie de conducere prin intermediul reactualizării ritualurilor religioase, instituționalizării de *vota* pentru salvarea imperiului și împăratului și prin diseminarea observațiilor religioase de stat în toate colțurile imperiului sub forma calendarelor festive¹⁸. Pe 1 ianuarie, preoții ofereau rugăciuni pentru salvarea imperiului, iar pe 3 ianuarie pentru salvarea împăratului, ca *quindecimviri sacris faciundis* și frații Arvali. *Vota pro salute imperatoris* a devenit instituționalizată ca parte a calendarului oficial al statului roman¹⁹.

Inscripțiile votive analizate în lucrarea prezentă nu sunt gesturi religioase ce se înscriu *vota annua pro salute imperatoris*, ținute anual, pe data de 3 ianuarie, ci dedicații ocazionale prin intermediul cărora o acțiune locală era asociată statului roman. Epigrafele discutate sunt simple gesturi ale loialității politice față de împăratul și statul roman. Interesant este modul în care acest obicei își găsește loc în dimensiunea personală și socio-politică a vieții dedicantilor.

4. Comentarea inscripțiilor

4.1. I(ovi) O(ptimo) m(aximo) Sabasio / pro sal(ute) Imp(eratoris) Caes(aris) / M(arci) Aur(elii) Antonini Pii Fel(icis) / Aug(usti) et Iul(iae) Aug(ustae) matris / Aug(usti) a deo iussus fecit / L(ucius?) Aur(elius?) Marcianus / aedilicius²⁰.

Lucius Aurelius Marcianus, din poziția de *aedilicius*, face o dedicație către Iupiter Sabasius *pro salute imperatoris* ca urmare a *deo iussu*. Așa cum Nelu Zugravu a arătat, “*les épigraphes aux formules ex visu et ex iussu offrent des indices suffisants à la thèse que l'intériorisation, un nouveau concept de piété et l'idée de la providence universelle concurrençaient le formalisme, le ritualisme et la déroute provoquée par la pluralité des individualités divines*”²¹. Dedicția este făcută ca rezultat al interiorizării binomului om-divinitate. În acest caz este prezentă amprenta personală, legătura specială dintre divinitate și dedicant. Lucius Aurelius Marcianus face dedicația *pro salute imperatoris* din ordinul zeului Iupiter Sabazios.

4.2. Pro salute Aug(usti) M(atris) d(eum) M(agnae) / sanctum / T(itus) Fl(avius) Longinus vet(eranus) ex dec(urione) al(ae) II Pann(oniorum) / dec(urio) col(oniae) Dac(icae) dec(urio) mun(icipii) Nap(ocae) dec(urio) kanab(ensium) / leg(ionis) XIII G(eminae) et Cl(audia) Candida coniux et Flavi / Longinus Clementina Marcellina fil(ii) / ex imperio pecunia sua fecer(unt) l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)²².

Titus Flavius Longinus, *veteranus ex decurione alae II Pannoniorum decurio coloniae Daciae decurio municipii Napocae decurio kanabensium legionis XIII Geminae*, și familia sa fac o dedicație *pro salute Augusti* ca urmare a ordinului (*ex imperio*) venit din partea divinității Mater Magna. Formula *ex imperio* subliniază legătura personală existentă între adorator și divinitate, pe când *pecunia sua* reflectă

¹⁸ *Ibidem*, p. 18-19.

¹⁹ *Ibidem*, 2004, p. 19.

²⁰ AÉ, 1961, 82; IDR, III/5, 1, p. 175-176: 225.

²¹ Zugravu, 1996-1997, p. 133.

²² CIL, III/Supplementum, I, p. 1390:1100; IDR, III/5, 1, p. 199-201: 253; CCCA, 3, p. 143: 485; D, II/1, p. 724: 7141.

demersul personal în îndeplinirea ordinului divin. Datorită statutului dedicantului, printre altele, de *decurio coloniae Daciae*, acesta alături de dedicației sale acordul ordinului decurionilor (*locus datus decreto decurionum*). În sfârșit, dedicația lui Titus Flavius Longinus este un gest politico-religios personal desfășurat într-un climat public.

4.3. I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Doliche/no pro salute / Imperator(is) / Ael(ius) Valentinus vet(eranus) / sacerdos / templ(um) impendio suo / restituit²³.

Aelius Valentinus, în calitatea sa de *veteranus et sacerdos* (probabil al lui Iupiter Dolichenus), face o dedicație *pro salute Imperatoris* către Iupiter Dolichenus, cu ocazia refacerii templului (al lui Iupiter Dolichenus) pe cheltuiala sa (*impedio suo*). Dacă Aelius Valentinus este într-adevăr preot al lui Iupiter Dolichenus, iar templul este închinat acestei divinități, refacerea templului *impedio suo* reflectă o acțiune cu efect nu numai asupra societății, ci și asupra binefăcătorului. Nu ne referim la consecințele evergetice, ci la templul care a fost ales spre a fi refăcut. Acesta este “casa” unei divinități de care dedicatorul, cel mai probabil, nu este străin. Zeitatea aleasă, Iupiter Dolichenus, este cea pentru care Aelius Valentinus a ales să fie *sacerdos*. Iupiter Dolichenus face parte din universul personal, religios și profesional al dedicantului.

4.4. I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro salute Im[p(eratoris)] / et coll(egii) fabr[um] / Tib(erius) Iul(ius) Bubal[us] / ex dec(uria) XI / d(onum) d(edit)²⁴.

În cazul asociațiilor private se observă încercarea de asociere cu politicul în scopul auto-reprezentării sociale. Dedicția lui Tiberius Iulius Bubalus este făcută *pro salute Imperatoris et collegii fabrum* către Iupiter Optimus Maximus. Asocierea bunăstării *imperatoris* cu cea a *collegii fabrum* este expresia adaptării politicului la realitățile personale și sociale ale dedicantului sau raportarea lui Tiberius Iulius Bubalus la statul roman reprezentat de împărat? Răspunsul la întrebare este oferit de divinitatea căreia i se solicită vegherea asupra sorții suveranului roman și a *collegii fabrum*, Iupiter Optimus Maximus. În jurul acestei divinități a fost construită ideologia imperială romană²⁵. Astfel, este certă intenția lui Tiberius Iulius Bubalus. Dacă acesta ar fi dorit să adapteze realității sale personale și sociale politicul, ar fi încredințat bunăstarea împăratului și a colegiului de *fabri* unei divinități de interes personal.

5. Concluzii

Remarcăm că la Apulum există mai multe modele de manifestare a ceea ce găsește glas sub forma inscripțiilor votive dedicate *pro salute imperatoris*. Este practică prin respectarea strictă a caracterului formal și contactualist al religiei romane, prin oferirea de vota *annua pro salute imperatoris* de către elementele oficialității provinciale și de către cele militare. Este adaptată realităților personale și sociale ale

²³ CIL, III/Supplementum, I, p. 1393: 7760; IDR, III/5, 1, p. 168: 217; CCID, p. 107: 156; IupDol, p. 7-8: 4; AÉ, 2006, 1125.

²⁴ CIL, III/Supplementum, I, p. 1390: 1043; IDR, III/5, 1, p. 114-115: 147.

²⁵ Beaujeu, 1995, p. 59.

locuitorilor apulenși, prin urmare, personalizată. De asemenea, dedicațiile *pro salute imperatoris* devin obiectul afirmării sociale pentru asociațiile private.

Inscripțiile votive ce conțin formula *pro salute Augusti / Imperatoris / Domini nostri*, în condițiile discutate mai sus, sunt imagini ce oglindesc secvențe din mediul activării sociale a actorilor religioși. Sunt dovezi ale manifestării loialității politice într-un cadru personal și social propriu. Practicantul acestor tipuri de gesturi religioase nu părăsește confortul mediului său personal și social. Nu se implică într-o acțiune religioasă paralelă acestuia. În sfârșit, nu participă la politic, ci adoptă politicul realităților sale personale și sociale. Practica ideologiei salutare se prezintă ca o pornire a conștiinței de sine manifestate în intensa relație cu divinitatea, în activitățile evergetice sau în arena competiției.

Cu toate ca dedicațiile *pro salute imperatoris* sunt expresii ale loialității politice, acestea nu urmează, de fiecare dată, un model supralocal sau supraprovincial. În cuprinsul orașului Apulum loialitatea politică manifestată sub forma dedicațiilor *pro salute imperatoris*, în unele cazuri, îmbracă forma pe care publicul apulens o recomandă.

BIBLIOGRAFIE

- AÉ *L'Année Épigraphique*, Paris.
- Beaujeu, 1995 Beaujeu, Jean, *La religion romaine a l'apogée de l'Empire. La politique religieuse des Antonins (96-192)*, Les Belles Lettres, Paris, 1955, 455 pg.
- CCCA Vermaseren, M[arten]. J[ozef]., *Corpus cultus Cybelae Attidisque (CCCA)*, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain, 50, Vol. 1-7, E. J. Brill, Leiden - New York, 1977-1989, ISBN 90-04-05399-9.
- CCID Hörig, Monika; Schwertheim, Elmar, *Corpus Cultus Iovis Dolicheni (CCID)*, Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain, 106, E. J. Brill, Leiden, 1987, xxiv + 422 pg., ISBN 9004076654.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, I-XVII, 1893-2012.
- Cooley, 2012 Cooley, Alison E., *The Cambridge Manual of Latin Epigraphy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 554 pg., ISBN 9780521549547.
- Crișan, 1982 Crișan, Ion Horațiu, s.v. *Apulum*, În: Tudor, Dumitru (coord.), *Enciclopedia civilizației romane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, 828 pg.; p. 70-71.
- D Dessau, Hermannus, *Inscriptiones Latinae Selectae*, 3 Bände, Weidmannos, Berlin, 1892-1916.
- IDR, III/5, 1 Piso, Ioan, *Inscriptions d'Apulum (Inscriptions de la Dacie Romaine, Volumen III 5: Apulum Daciae Superioris (IDR III 5))*, Vol. 1, Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Tome XXIV, Diffusion de Boccard, Paris - MMI, 2001, XXII + 319 pg.
- IupDol Popa, Alexandru; Berciu, Ion, *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie romaine*, Édition spéciale des Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain a l'occasion du 60-ième anniversaire de Maarten J. Vermaseren, Tome 69, Publiée par Margareet B de Boer et T. A Edridge, E. J. Brill, Leiden, 1978, 72 pg., ISBN 9004054510.
- Keppie, 1991 Keppie, Lawrence, *Understanding Roman Inscriptions*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1991, 158 pg., ISBN 0801843529.
- Moralee, 2004 Moralee, Jason, *"For Salvation Sake": Provincial Loyalty, Personal Religion, and Epigraphic Production in the Roman and Late Antique Near East*, Routledge, New York / London, 2004, xviii + 244 pg., ISBN 0-415-96778-3.
- Nemeti, 2015 Nemeti, Sorin, *Vota pro salute imperatoris in Dacia*, În: *Classica et Christiana*, 10, 2015, p. 251-262.

- Spickermann, 2015 Spickermann, Wolfgang, *Monumental Inscriptions*, În: Raja, Rubina; Rüpke Jörg (eds.), *A Companion to the Archaeology of Religion in the Ancient World*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2015, 520 pg. ISBN 978-1-4443-5000-5; p. 412-424.
- Zinser, 1990 Zinser, Hartmut, s.v. *Gabe*, În: Cancik, Hubert; Gladigow, Burkhard; Laubscher, Matthias (Hrsg.), *Handbuch religionswissenschaftlichen Grundbegriffe*, Band II: *Apokalyptik – Geschichte*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 1990, 550 pg., ISBN 3-17-009554-4; p. 454-456.
- Zugravu, 1996-1997 Zugravu, Nelu, *Les formules ex visu et ex iussu dans l'épigraphie de la Dacie romaine*, În: *Studia Antiqua et Archaeologica*, III-IV, 1996-1997, ISSN 1224-2284; p. 127-140.